

Əhməd Cavad - 130

Görkəmli Azərbaycan şairi və ictimai xadimi, Milli Dövlət Himninin mətninin müəllifi Əhməd Cavad - Cavad Məhəmmədəli oğlu Axundzadənin anadan olmasının 130 ili tamam olur. Əhməd Cavad Azərbaycan dövlətçiliyi və ədəbiyyatı tarixində türkçü, istiqlalçı şairlərimizdən biri kimi şərəfli yer tutur.

Əhməd Cavad M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Topçubaşov, İ.Kaspiralı, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, M.Hadi, H.Cavid

Milli istiqlal şairi

və başqaları ilə başlayan Azərbaycan milli ideyası və türkçülük məfkurəsinin davamçısıdır. Onun adı milli azadlıq və istiqlal ideyaları ilə möhkəm bağlıdır. Bu baxımdan respublika Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2022-ci ildə görkəmli sənətkarın anadan olmasının 130 illiyi münasibətilə verdiyi Sərəncam, şairin dövlət səviyyəsində yubileyinin keçirilməsi tarixi əhəmiyyətə malikdir. Sərəncamda Əhməd Cavad görkəmli şair, maarifçi və ictimai xadim, Azərbaycan poeziyasında yeni bir ədəbi məktəbin təməlcisi, milli azadlıq və istiqlal uğrunda mübariz, yaradıcılığı dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini dolğun əks etdirən sənətkar kimi qiymətləndirilir.

Əhməd Cavaddan danışmaq onun Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya və ümumən, Şərq və Avropa ədəbi-ictimai mühiti ilə bağlılığından danışmaq deməkdir. Biz çalışacağıq ki, Ə.Cavadı bütün yönləri ilə deyil, daha çox mahiyyəti üzrə bəlgələyək. Əhməd Cavad haqqında akademik Bəkir Nəbiyev, professorlar Nazif Qəhrəmanlı (Ələkbərli), Əli Saləddin, Təyyar Salamoğlu və başqaları kitab, monoqrafiya, Ə.Ağayev, Y.Qarayev, T.Mahmud, Y.Ismayilov, A.Abbas, R.Həsənov, N.Axundzadə, S.Gəncəli, M.Aslan, N.Yaqublu, A.Əliyeva, S.Sərxanlı, B.Əhmədov, A.Şəfizadə, K.Muradov, A.Şərifov, Ə.Əfəndiyev, A.Turan və başqaları məqalə yazıb, söz deyib və onları təkrarlamağa lüzum yoxdur.

Ə.Cavad 1915-ci ildə Süleyman bəyin qızı Şükriyyə xanımla tanış olub, 1917-ci ildə onunla evlənib. Niyazi, Aydın və Yılmaz adlı övladları olub. Şükriyyə xanım Batumda, gimnaziyada oxuyub, fəqət təhsili yarımçıq qalıb, ərinə "xalq düşməni" kimi ifşa etmədiyinə görə 7 il Qazaxıstanda sürgün həyatı keçirib. Atası Süleyman bəy Tulumbazadə - Bejanidze rus, ərəb, fars, türk dillərini bilib, Batumda sosial-demokrat hərəkatında fəal iştirakına görə çar hökuməti tərəfindən Krıma sürgün edilib. Oradan Bakıya gələ bilib, Musa Nağıyevin köməyi ilə məktəbə müəllim düzəlib.

Şair Qafqaz şeyxülislamı M.Pişnamazadəyə imtahan verib, türk və fars dili müəllimi ixtisasına yiyələnib, N.Nərimanov adına texnikumda dərs deyib, Gəncədə, Qubada müəllim işləyib, Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda kafedra müdiri, dosent, professor vəzifəsində çalışıb, Gəncə Dövlət Dram Teatrında ədəbi hissə müdiri olub, maarifçilik edib.

Onu əhatə edən ictimai-siyasi mühit necə olub? Müsavat partiyası, Gəncə təşkilatının 1920-ci illərə qədərki fəaliyyəti, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli mübarizəsinin Gəncə mühiti, Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Rusiyada və Azərbaycanda iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi, müharibənin başlanması, rus-erməni təxribatları, xalqın təşkilatlanması, Gəncədə "Difai", "Müdafiə", "Aləmi-mərkəziyyə" kimi milli-siyasi təşkilatların yaranması, ermənilərin Anadoluya dolması, türk kəndlərində qırğınların törədilməsi, türk hökumətinin onları yeni yaşayış yerlərinə köçürmələri, türklərin qaçqın həyatı, Batumda qaçqınlara yardım komitəsinin yaradılması, Ə.Cavadın türk qaçqınlarına kömək cəmiyyətini təşkil etməsi onu ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni mühitə gətirib çıxaran amillər olub.

Şair 1906-cı ildə, 14 yaşında anası ilə birlikdə Gəncəyə gəlib... "Gəldim Gəncəyə" şeirini yazıb. Gəncə Milli Komitəsi və gənclik təşkilatının işində iştirak edən Ə.Cavad türk əsirlərinə qayğı və kömək göstərərək Rus ordusunun Türkiyəni ərəzi işğalları ilə hədələdiyi bir şəraitdə "Açıq söz" qəzeti üçün reportajlar hazırlayıb, çarizmin Qarsdakı, Ərdəhandakı mövqeyini pisləyib, Türkiyənin tərəfdarı kimi çıxış edib. Hətta ADR-in Gürcüstanda, Dağıstanda fəvqəladə və səlahiyyətli nümayəndəsi kimi diplomatik işlər görüb. 1920-ci illərin əvvəllərində qəfəs əsən, Gəncədə, Batumda, Tiflisdə yaşayıb. O illərdə də Bakıya köçüb, ədəbi dərnəklərdə iştirak edib.

1919-cu ildə "Yaşıl yarpaq", 1925-ci ildə "Ədəbiyyat cəmiyyəti" təsis edilib. "Ədəbiyyat cəmiyyəti"nin katibi isə Əhməd Cavad seçilib. Cəmiyyətin yaranmasında əsas rolu hü-

mətçi kommunistlər oynayıb.

"Ədəbiyyat cəmiyyəti"ndə 7 dərnək fəaliyyət göstərərək. Ə.Cavad Şərq ədəbiyyatı dərnəyinin rəhbəri olub. Onun çalışdığı ədəbi dərnəklər əsasən, xalq ədəbiyyatı, rus ədəbiyyatı, Şərq ədəbiyyatı və tənqid məsələlərini əhatə edib. Cəmiyyət Ə.Cavadın təşkilatçılığı ilə M.Füzulinin 400 illik yubileyini keçirib. Şair giriş nitqi söyləyib, "Füzuli" şeirini çap etdirib. Ə.Cavada Füzuli təsiri Abdulla Surdan gəlib. Tofiq Fikrətin də təsiri olub.

Hüseyn Cavid və Əhməd Cavad:

Onun Hüseyn Cavidlə tanışlığı Gəncədən, məktəbi-ruhaniyyədən başlayıb. 1909-1911-ci illərdə Cavid ona dərs deyib. 1912-ci ildə Ə.Cavadın müəllimi Abdulla Sur dünyasını dəyişib. Bu münasibətlə H.Cavid məqalə yazıb, məqalənin içərisində isə Ə.Cavadın şeirindən parça verib. Ə.Cavad isə H.Cavid və Ö.F.Nemanzadəni müdafiə edən məqalələrlə mətbuatda çıxış edib. H.Cavid və Ə.Cavad "Ədəbiyyat cəmiyyəti"nin fəal üzvləri olub.

H.Cavidlə Ə.Cavad yaradıcılığının oxşar poetik xüsusiyyətlərindən yazıblar. Düz 1930-cu illərə qədər. Ə.Nazim "Cavad-Cavid ədəbiyyatı" ifadəsini işlədib. Halbuki, onların fərdi üslubu başqa-başqadır... Professor N.Qəhrəmanlı: "Cavid romantikdirsə, Cavad həm də reallıq aşığıdır. Caviddə fikir lirik qəhrəmandan göylərə yüksəlsə, Cavadda mənəvi fikir özünə, çıxış nöqtəsinə qaydır". Və sair...

Ə.Cavad 1910-cu ildə bədii yaradıcılığa başlayıb. 1916-cı ildə ilk kitabı olan "Qoşma" "Açıq söz" qəzetinin idarəsi tərəfindən nəşr edilib. 1919-cu ildə isə şairin "Dalğa" toplusu çap olunub. Bədii yaradıcılıq metodu etibarilə romantik ruhlu (ideyalı, təxəyyüllü) realistdir. O, romantik, simolist, dekadent, realist şeirlər müəllifi kimi tanınıb. Şairin bədii dili xalq dili, xalq koloritinə, aşiq şeiri üslubuna, ənənələrinə əsaslanıb. M.Ə.Rəsulzadə yazırdı ki, "Ə.Cavad daha ziyadə heca vəznə ilə lirik parçalar yazır və bu lirizmə eyni zamanda milli və siyasi həyəcan qatırdı". Şairin poeziyasında lirizm, bədbin və nikbin rənglər, fərdi və ictimai duyğular birləşib.

Əhməd Cavad 1918-1920-ci illərdə, 26-28 yaşlarında Azərbaycan milli istiqlalının yorulmaz təbliğatçısı olub. M.Ə.Rəsulzadə onun yaradıcılığına yüksək qiymət verib: "Milli qurtuluş hərəkatının, Azərbaycan ruhunun həssas tellərinə təsir dərəcəsini əks etdirən milli şair Əhməd Cavadın 28 May - İstiqlal Günü münasibətilə hüriyyət pərisinə müraciət etdiyi "Nədən yarandın" parçası son dərəcə lirikdir". Ə.Cavad Milli Dövlət Himnimizin mətnini yazıb. Onun şeirlərində kədər, ələm sızıltıları da var. Başa düşüləndir. Doğma balası dünyasını dəyişib, cümhuriyyət devrilib, hakimiyyət bolşeviklərə keçib, müsavatçılar, ittihadçılar, sosialistlər etibarsız sayılıb, təqiblər güclənib. Ə.Cavad fatalizmə, qaçılmazlığa haqq verib. Marksist tənqidçilər bu səbəbdən onu "subyektivizmdə", "həyatdan narazılıqda" təqsirləndirib.

Poeziyasının güclü ideyası azadlıq və istiqlalla bağlı olub (bu, C.Cabbarlı və A.İldırma da aiddir). Onun 1918-ci illər şeirləri əsasən, azadlığa, ilk Azərbaycan Respublikasının uğurlarına həsr edilib. Azərbaycan və ana mövzusu ilk dəfə Ə.Cavadın şəxsinde işlənib. Sonra bu mövzunu Ə.Cənnəti, Ə.Müznib, Ə.Yusif, C.Cabbarlı, M.Şəhriyar, M.Müşfiq, S.Vurğun və başqaları davam etdirib.

Sənətkar rus klassiklərini də oxuyub. Xüsusilə, onlardan tərcümələr edib. A.Puşkinin "Kapitan qızı", "Tunc atlı", İ.Turgenevin "Atalar və oğullar", V.Kinin "O tayda", M.Qorkinin "Mənim darülfünunum", "Çocuqluq", T.Şevçenkonun "Kobzar", "İşçi qadın" əsərlərini dilimizə çevirib... "Azərnəşr"də redaktor olarkən tərcümə işi ilə daha ardıcıl məşğul olub.

Şair gürcü dilini də bilib. 1929-cu ildə nümayəndə heyəti: C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, H.Cavid, C.Cabbarlı və M.Müşfiqlə birlikdə Gürcüstanla gedib. 1934-1936-cı illərdə də Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının ezamiyyəti ilə orada olub. Gürcüstanın gözəllikləri, Acarıstan və Abxazıyanın əhalisi, həyat və məişətindən geniş bəhs edib. 1915-1916-cı illərdə "Açıq söz" qəzetində "Acarla məktubları" silsiləsini çap etdirib.

Şairin tərcüməyə marağı 1920-ci illərin sonlarından başlayıb. Dünya ədəbiyyatı ilə təması əsasən, tərcümə vasitəsilə olub. Geniş tərcüməçilik fəaliyyəti "Azərnəşr"ə aiddir. 1930-cu illərdə rus və dünya ədəbiyyatından çoxlu tərcümə edib. Mənbələrə görə, onun 1928-1937-ci illərdə ardıcıl tərcümə kitabları nəşr olunub. Ə.Cavad V.Şekspirin "Otello" pyesini mənzum formada, (Haşim Vəzirov, Cəfər Cabbarlı, Xəlil İbra-

him və H.Səbrinin tərcümələri də olub), "Romeo və Cülyetta"nı mənsur şəkildə dilimizə çevirib. Hətta "Yuli Sezarın" tərcüməsi üçün müqaviləsi də olub. Şair K.Hamsunun "Aclıq", B.Kinin "O tayda", Koninin "Od uğrunda mübarizə", F.Rablenin "Qarqantua və Pantakruel", Ş.Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" əsərlərini Azərbaycan dilinə çevirib.

Sənətkar Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə Türkiyə arasında ilk əlaqə yarananlardan biri olub, 1918-ci ildə Bakıya gələn türk ordusunu salamlayıb. Onların şərəfinə "Türk ordusuna", "Bismillah" şeirlərini yazıb... O, Müsavat MK və Gəncə şəhər şöbəsi adından Ələkbər Rəfibəylinin ölümü ilə bağlı nitq söyləyib, İ.Kaspiraliyə məqalə yazıb, ölümünə şeir həsr edib, onu yüksək qiymətləndirib. Yaradıcılığının ana xətti türkçülük, dil, din həmrəyliyi olub. "İstanbul" şeirinin də müəllifidir. 1912-ci ildə, 20 yaşında türk ordusuna gedib, könüllü dəstəyə qəbul olunub. Bolqarlara qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak edib. 1912-1913-cü illərdə Balkan müharibəsində olub. 1916-1918-ci illərdə Türkiyədə yaşayıb.

1923-cü ilin əvvəllərində Seyid Hüseyn, Xəlil İbrahim, Cəfər Cabbarlı və Əhməd Cavad həbs olunub. Guya müsavatçıların Türkiyəyə keçməsinə yardımçı olublar.

Ə.Cavad 1928-ci ildə, 36 yaşında Türkiyə mətbuatında, "İstiqlal uğrunda" məcmuəsində 10-15 şeirini dərc etdirib. Bu jurnalda Gültəkin, Ümgül-süm və Sənanın da şeirləri çap olunub... Latin dilinə keçməyin təşəbbüskarı da olub. "Yeni türk əlifbaçılarna" şeirini yazıb.

Mücadiləçi 1929-cu ili daha gərgin keçirib. Həmin ildə onun əleyhinə "Cavadın yolu" məqaləsi dərc olunub. Bu səbəbdən "Şiddətli protesto edirəm", "İzah" məqalələrini yazıb. Sənətkar 1928-1929-cu illərdə, 36-37 yaşlarında "pantürkizm"də günahlandırılıb. Xırda burjua yazıçısı, fitnə və təxribat dövrünün nümayəndəsi kimi qiymətləndirilib. O, bolşevizmin Türkiyəyə, türkçülüyə, türk birliyinə hücum əlaməti olaraq "Türkiyə casusu" da adlandırılıb.

1937-ci ilin mart ayında, 45 yaşında Ə.Cavad Yazıçılar İttifaqının üzvlüyündən azad edilib. May ayında həbs olunub. Bir sıra görkəmli ziyalımızın məhkum nömrəsi 12493 olub, 24-cü Əhməd Cavad. Şairin arxivistintaq işinin nömrəsi 956702 olub. 12493/24 nömrəli iş qovluğunda əllə yazılmış protokollar, şahid ifadələri, hökm, arayış, çıxarış, məktub, zəmanət, rus makinasında necə gəldi yazılmış "Göygöl" şeiri saxlanıb. Ə.Cavad "Göygöl" şeiri ilə bərabər, "Kür" şeirinə görə də ittiham edilib.

Evini axtarış zamanı əmlak siyahısında M.Ə.Rəsulzadənin şəkli, Kautskinin, Buxarinin kitabları, H.Zeynallı və V.Xulufunun bəzi əsərləri, "Türk sözü" qəzeti, "Dalğa" kitabçası, 3 qeyd dəftəri, 15 müxtəlif məktub göstərilib. Şəxsi işindəki arayış bildirir ki, onlar məhv edilib. Şükriyyə xanımın qızıl bəzəkləri, 7 qızıl beşlik müsadirə olunub. Sonra da yoxa çıxıb. 12493/24 nömrəli iş 3 iyun 1937-ci ildə açılıb, 25 sentyabrda bağlanıb. İlk istintaq 5 iyunda Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əməkdaşı general Ağasəlim Atakışiyev tərəfindən aparılıb. 12 oktyabrda hökm oxunub. Oktyabrın 12-dən 13-nə keçən gecə şair güllələnib. 4P-014316 nömrəli qərardadda cinayət işinin dayandırıldığı bildirilir.

1956-cı ildə bəraət alıb. Zəmanəti Hüseyn Musayev, Aleksandr Tuqanov, Hüsə Mamayev, aktyor Ağahüseyn Cavadov verib. 1958-ci ildə sovet dövründə ilk şeirlər kitabı nəşr edilib.

Ə.Cavad haqqında kitab, monoqrafiya, dissertasiya və məqalələr yazılıb. Bu gün də yazılır. Ə.Cavadın 1991-ci ildə Türkiyədə "Sən ağlama, mən ağlaram" şeirlər kitabı, 1992-ci ildə Azərbaycanda ikicildliyi, 2005-ci ildə Prezident Sərəncamı əsasında seçilmiş əsərləri çap olunub. Yenə də çap edilir... Bütün türk məmləkətlərində...

Ə.Cavad ömrü xatirələrdə, xalqımızın rəşadətli tarixində yaşayır...

Əlizadə ƏSGƏRLİ,
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun baş direktorunun müşaviri, filologiya elmləri doktoru.

